

NEKOLIKO PODATAKA O PRILIKAMA U ZAGREBAČKOJ TVORNICI KOŽA 70-IH GODINA 19. STOLJEĆA

Miroslava Despot

U jesen godine 1868. pokrenuli su članovi zagrebačke židovske obitelji Štern¹ pitanje osnivanja oveće samostalne tvornice koža u Zagrebu. Nakon podužih raspravljanja vođenih pred Zagrebačkim gradskim poglavarstvom a i preko štampe tvornica je bila naposljetku odobrena. Proradila je godine 1869. te je već prvih godina zabilježila značajne poslovne rezultate i zapažene trgovačke uspjehe. Svojim kvalitetnim i vrsno ustrojenim kožama pojavljuje se ona ubrzo osim na tržištima Hrvatske i Austro-Ugarske Monarhije i izvan njezinih granica. Kako je poduzeće imalo sve više posla, to su njezini osnivači i vlasnici na čelu s članovima obitelji Štern ubrzo nakon osnivanja odlučili da tvornicu pretvore u dioničko društvo. Prijedlog je ubrzo usvojen pa je namjeravano društvo i ljeti godine 1871. bilo protokolirano kod županijskog suda u Zagrebu. Iz suvremene štampe saznajemo gotovo u istome trenutku još i ove potankosti: »Die Zeichnung der Firma geschieht durch den Gesellschaftsdirektor H(ernn) Johann F r a n k l² und in Vertretung dessen durch den zweiten Direktor H(ernn) Heinrich B r e s s l a u e r³ in Begleitung der Verwaltungsräthe... Die Erzeugnisse dieser seit kaum zwei Jahren bestehenden Fabrik erfreuen sich schon heute eines ausgezeichneten Rufes, und dürfte dieselbe durch die eben im Zuge befindliche Erweiterung zu den ersten industriellen Unternehmungen Croato-Slavoniens zählen.«⁴

Tvornica je prilikom osnivanja zaposlila pedesetak radnika, koji broj je svega godinu dana nakon osnivanja porastao na više od sto radnika. Proizvodnja se odmah obavljala pomoću najmodernijih strojeva, pa je eto i unutar ove proizvodne grane započeta polagana industrijska revolucija nastavila svoj put. Tvornica je od prvog početka, a i kasnijih godina, proizvodila potplatnu i sedlarsku kožu prerađujući prosječno oko 35.000 komada sirovih koža. Gotovo

¹ Gavro S c h w a r z, Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-ih godina 19. vijeka, Zagreb 1939, 153, 154.

² Ivan F r a n k l poznata je ličnost u privrednom životu Zagreba od 60-ih godina 19. stoljeća. Vršeći razne dužnosti bio je i 60-ih godina ravnatelj zagrebačkog paromlina.

³ Član poznate porodice, koja se nastanila u Daruvaru potkraj 18. stoljeća. Pojedini članovi dolaze sredinom 19. stoljeća u Zagreb.

⁴ *Agramer Lloyd*, 1871, 72, 7. VII.

svu sirovinu poduzeće je nabavljalo iz Hrvatske, dok je ustrojenu kožu prodavalo osim po Hrvatskoj i u susjedne zemlje. Veoma dobar kupac bila je napose Turska, a otkupljivale su kožu u nešto manjim količinama i ostale balkanske zemlje. Usprkos zamjernim uspjesima, ne mimoilaze ni ovo poduzeće neke brige i problemi. Tako su ubrzo nakon njegova osnivanja počele stizati i prve pritužbe na Zagrebačko gradsko poglavarstvo, i to zbog toga što je novouvedena proizvodnja strahovito zakuživala zrak oko tvornice, a i u neposrednoj blizini.⁵ Te pritužbe slali su stanovnici toga kraja, a navedeno stanje bilo je opisano i u suvremenoj zagrebačkoj štampi, pa je i jedan anonimni izvjestitelj službenih »Narodnih Novina«⁶ obavijestio javnost o toj neugodnoj pojavi, zalazući se s punim pravom prvenstveno za uklanjanje nepoželjnog i nezdravog vonja. Apel upućen preko novina, iako je bio svestrano i veoma dobro argumentiran, nije uspio, smrad se i dalje širio okružujući ne samo najbližu okolicu nego i udaljenije gradske predjele. Takvo nezdravo stanje potrajalo je manje-više gotovo sve vrijeme poslovanja poduzeća.

Krajem godine 1874. saznaje međutim zagrebačka javnost i neke druge pojedinosti, koje su se ovoga puta odnosile izravno na prilike koje su vladale u tvornici s obzirom na neke postupke sa zaposlenim radništvom. Te godine radilo je u tvornici već više od tri stotine radnika, pa na taj način postaje poduzeće poznato ne samo po proizvodnji već i jedno središte u kome će s vremenom radnička gibanja i akcije postati veoma značajnim. Upravo zbog te činjenice što je u tvornici već tada zaposlen tolik broj radnika s pravom se ipak žali neki S. u »Radničkom prijatelju«⁷ što većina toga radništva još nije učlanjena u novoosnovano zagrebačko obrtničko-radničko društvo, koje se nakon podosta dugih priprema konstituiralo u mjesecu siječnju godine 1873.⁸ Navedeni S. ustanovljuje u svome prilogu i ove zanimljive činjenice: »... Mi ćemo ovdje najprije nekoliko rieči reći o osoblju dotične kožarnice, kojimi želimo točno opisati njihove odnošaje počam g. 1872., pa do danas, za da mnogi, kojim to osoblje još poznato nije, saznadu pobliže, zašto osoblje kožarnice sve do danas,⁹ i ovdješnjem »Obrtničko-radničkomu društvu« pristupilo nije bilo stranimice ili u cielome, te da se svatko osvjedoči u obće, tko je tomu uzrok, i napokon, kako se je dogodilo, da su njeki, koji su bili članovi ovoga društva iz njega iztupili. Kako je obrtni zakon g. 1872. u život stupio... U ovo vrieme osnivala se upravo tvornica kože u Zagrebu,¹⁰ te u početku bijaše malo poslenikah,¹¹ al pošto se posao »rentirao« preduzme društvo (dioničari) nove gradnje, te poveća znatno zgrade... radnici se naturaju po svih školjah, te ih danas

⁵ Tvornica se nalazila u Medvedgradskoj ulici broj 2. Danas je u toj zgradi Glip-toteka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

⁶ (Tvornica koža i zdravstvo u Zagrebu), *Narodne Novine*, 1874, 223, 1. X.

⁷ S. Odošaji ovdješnje kožarnice, *Radnički prijatelj*, 1874, 13, 27. XII.

⁸ Vlado Oštrić, »Složni — biti ćemo možni!«. U povodu stote obljetnice zagrebačkog obrtničko-radničkog društva za međusobno podupiranje i naobraženje, *Kaj*, 1973, ožujak broj 3, 3—19.

⁹ To jest 1874.

¹⁰ Tvornica je proradila tri godine ranije, to jest 1869.

¹¹ radnika

broje u svemu preko 300. U početku dakle, kada se tvornica otvorila i svoju radnju započela, uzelo se nješto radnikah kojih većina bijaše u »katoličkom djetičkom društvu«¹² koje je tada u dovoljno liepom cvietu bilo. Uvidiv članovi našega društva, kako ovi u mraku tumare, preduzeše si, istim drugu savsvim nuždnu stazu pokazati,¹³ te ih nagovoriti, da k našem društvu pristupe, što im ponješto i pođe za rukom...¹⁴ Saznajemo dalje da su neki radnici ubrzo nakon učlanjenja u obrtničko-radničko društvo istupili bojeći se vjerojatno da će zbog članstva u novoformiranoj radničkoj organizaciji doživjeti u poduzeću razne neugodnosti. U najgorem slučaju čak i otpust iz službe, i to zbog toga, saznajemo također iz spomenutog članka, što su stajali pod sumnjom da upravo društveni članovi unose nemir među ostalo radništvo šireći nove opasne socijalističko-revolucionarne ideje. Kakve su bile dalje razvojne prilike u tvornici s obzirom na širenje socijalističke misli do 90-ih godina treba da bude predmet novih istraživanja, jer nam dosadanja poznata i istražena građa uskraćuje i na to pitanje svaki odgovor.

Godine 1876. izvješćuje zagrebačka trgovačko-obrtna komora da u tvornici koža u Zagrebu radi svega oko 180 radnika, dakle stotinjak radnika manje negoli dvije godine ranije. U tvornici su i dalje u pogonu moderni strojevi, proizvodnja je dobra, pa taj manji broj radnika nikako ne odgovara stvarnome proizvodnom procesu. No iz komorskog izvještaja, koji je više negoli štur, ne izlazi na vidjelo koji je uzrok padu radne snage, odnosno otpuštanju radnika, kada s obzirom na proizvodnju potreba otpuštanja nije postojala. I to pitanje kao i tolika druga traži odgovor. Radno je vrijeme i u zagrebačkoj tvornici koža trajalo kao i u ostalim poduzećima službeno 12 sati, iako je poznata činjenica da se vlasnici ni toga nisu pridržavali, već su ga prema potrebi i produžavali. Nadnice su prema službenom iskazu u tvornici bile znatno veće negoli u ostalim poduzećima ne samo Zagreba nego i izvan njega. Kretale su se u visini od 2 do 2 forinte i 50 novčića na dan. Bila je to najveća plaća na tadanjem području zagrebačke trgovačko-obrtne komore, te je u toj visini jedino još plaćala vrsne majstore staklare staklana Osredok, i to brusače, koji su većinom bili izučeni majstori. Jesu li stvarno svi radnici u zagrebačkoj tvornici koža dobivali tu razmjerno visoku nadnicu nije nigdje u izvještajima posebno navedeno. Međutim ako uzmemo u obzir i tu tada »najvišu« radničku plaću, onda ni ona nije bila bog zna kakva, jer znamo da je najmanji običan radnički stan stajao mjesečno između 15—20 forinti, dakle trećinu mjesečne plaće, pa je za jednu radničku obitelj ostajalo za hranu i sve ostalo nešto više od jedne forinte na dan.

¹² Društvo je osnovano u Zagrebu godine 1855. prema uzoru na istovjetne takve organizacije u tadanjoj Njemačkoj. To društvo postaje s vremenom na neki način jezgra, koja je među radništvom u Hrvatskoj počela širiti prve kršćansko-socijalne ideje, što su tek krajem 19. stoljeća unutar tako obojenih radničkih klubova počele dobivati svoju jaču političku osnovu.

¹³ socijalističku

¹⁴ S. Odošaji ovdješnje kožarnice, *Radnički prijatelj*, 1874, 13, 27. XII. O »Radničkom prijatelju« vidi Cvetka K n a p i č - K r h e n, Zašto je prestao izlaziti »Radnički prijatelj« (s literaturom), *Kaj*, 1973, ožujak, broj 3, 81—83.

Godine 1876. proizvodila je zagrebačka tvornica kože 70.000 do 75.000 komada poplatne i naplatne kože u ukupnoj vrijednosti do 70.000 forinti; prikazana analitički u brojkama izgledala je proizvodnja u jednoj godini ovako:

poplatne kože	15.000 komada
kravljih koža	15.000 „
konjskih koža	5.000 „
telećih koža	40.000 „
<hr/>	
ukupno	75.000 komada

Iako se zagrebačko stanovništvo kao i prijašnjih godina suprotstavlja tvornici zbog onečišćivanja zraka, tvornica i dalje veoma dobro napreduje, pa je zagađivanje postajalo sve gore. No sve molbe i žalbe ostaju neriješene, znači da je uprava tvornice imala dobrih veza pri gradskome poglavarstvu, pa su, izgleda, sve te žalbe manje-više završavale neriješene u koševima, a smrad se širio dalje. Međutim godine 1878. je i jedna druga pojava osim onečišćivanja zraka skrenula pažnju javnosti na prilike u tvornici. U tvornici je naime u siječnju iste godine izbio radnički štrajk izazvan snižavanjem nadnica, koje su bile mnogo više negoli u ostalim poduzećima, no unatoč tome njihovo je nepravedno snižavanje izazvalo otpor. Radništvo je snižavanje od 10% smatralo nepravilnim, a i bespotrebnim, jer je proizvodnja bila na visini, pa ih je ono ponukalo da si izbore prava i da zadrže postojeće nadnice. Sniženje nadnica saopćio je radništvu ravnatelj tvornice »... uz primjetbu, da se svaki, koji na obaljenje plaće nepristaje, ima za 14 danah smatrati oduštenim. No radnici očitovaše, da na ovaj odkaz nepristaju. Kad su jim u prošlu subotu¹⁵ isplaćene za 10 postotakah manje plaće, izjaviše da oni obustavljaju posao i u ponedjeljak,¹⁶ dođe jih u posao samo nekoliko. Na prijavu o tom pozva gradsko satništvo desetoricu radnikah, koji druge vode, preda se, da jim razloži, da moraju ili odpovied primiti ili uz obaljenje plaće pristati. Devetorica očitovaše se spremnima, još 14 danah raditi; samo jedan izjavi, da neće natrag u posao, dok mu se uztegnutih 10 postotakah neizplati. Ovoga dalo je gradsko satništvo odmah zatvoriti. Ovu desetoricu bilo je k gradskoj kući dopratilo još do 60 drugovah, koji su se htjeli zatvorenju onoga jednoga oprieti, ali jih gradski kapetan brzo spravi u red. Jučer¹⁷ su radnici nastavili posao. Čini se, da će se pomiriti i obaljenjem plaća zadovoljiti.«¹⁸

O obustavi rada u tvornici koža izvijestili su 7. siječnja 1878. godine vlasnici kožare i zagrebačko gradsko satništvo, te je ono odaslalo na državno odvjetništvo u Zagrebu oveći dopis slijedećeg sadržaja: »Dne 7. t(oga) m(jeseca)¹⁹ prijavio je upravitelj tvornice kožah Jakob Štern²⁰ kod ovoga satništva, da su

¹⁵ 5. siječnja 1878.

¹⁶ 7. siječnja 1878.

¹⁷ 8. siječnja 1878.

¹⁸ *Narodne Novine*, 1878, 7, 9. I.

¹⁹ 7. siječnja 1878.

²⁰ Jakob Štern bio je jedan od osnivača zagrebačke tvornice koža. Vidi Ivan Uličnik, *Naši stari zagrebački privrednici*, *Revija Zagreb*, 1934, 4, travanj, 112–114.

tvornički radnici sdogovorno obustavili svaku radnju u svrhu, da gospodare prisile na povećanje plaće. Usljed toga pozvano je za taj dan²¹ po podne u ured ovogradskoga podkapetana Franje Zorca deset radnikah, koje je prijavitelj kao kolovođe označio; nu osim tih 10 radnikah došlo je na gr(adsku) viećnicu njih još do 90,²² svi u prilično napitom stanju, te se svi sakupiše u hodniku izpred uredovne sobe pomenutoga podkapetana. Od pozvanih 10 radnikah dali su se svi sklonuti da po propisu obrtnoga zakona prekinuti posao nastave barem kroz 14 danah, kao vrieme odpovjedno izuzam jednog kalfe Antuna Stamfla, koji je očitovao, da neide natrag. Na temelju §. 89 obrtnoga zakona bje stoga Stamfel pridržan i ovogradskomu stražaru Andriji Oklopčiji naloženo, da ga u zatvor odvede, usljed čega ga Oklopčija povede sa sobom kroz radnike sakupljene u hodniku. Radnici su doduše pitali Stamfla, kamo ide i ovaj jim je odgovorio, da ide u rešt, nu nitko se nije suprotivio izvedenju naloga, dok nije pred stražara Oklopčiju i Stamfla stupio Gjuro Domitor, koji je — kako javno tvrdi — iz puke znatiželjnosti ovamo na viećnicu došao bio i zaviknuo: »Halt! nejdete dalje šnjim!« Na te rieči stao je Stamfel i nehtjede dalje, pače uhvati stražara Oklopčiju i odrinu ga silom od sebe; dočim radnici uzeše Stamfla među sebe i navalise ne samo na stražara Oklopčiju, nego i na stražara Wolfa i Fugoša i uprkos opomenam nedadoše se utišati i tekar kada je potpisani opomenuo i na zakonite posljedice pobunjene radnike upozorio, utišali su se na čas, da se je Stamfel ipak mogao zatvoriti. Nu pošto su radnici kako je spomenuto bilo u silnoj množini bili, k tomu opojeni od vina i razdraženi na organe ovoga satništva, moralo je ovo satništvo da se izbjegne mogućim zločinom sve radnike odpraviti sa gr(adske) viećnice van i time je onemogućeno bilo daljnje uredovanje koje je bilo od potrebe ne samo sa pozvanimi nego i sa ostalimi prisutnimi radnici. Usljed toga stavljen je istog dana Antun Stamfel a jučer i Gjuro Domitor u predbježni pritvor radi zločina javnoga nasilja...«²³

S obzirom na činjenicu da posjedujemo samo službene izvještaje o štrajku i o svim događajima koji su slijedili, to je vrlo teško stvoriti sliku o pravom stanju stvari. Svakako da je vlast sa svoje strane na temelju »zakonske« podloge opravdala svoje postupke, to više što je i preuveličala događaje kako bi mogla što djelotvornije prema svome nahođenju postupiti. I taj štrajk, kao i manje-više svi kasniji štrajkovi ugušen je bio brahijalnom silom, radništvo se gotovo sve vratilo na posao, pa je na taj način veoma brzo završen jedan od prvih štrajkova zagrebačkog industrijskog radništva.²⁴ Baza mu je doduše bila samo ekonomska, a ishod nikakav što je i shvatljivo ako se drži na umu tadanja neorganiziranost radništva, no usprkos tome sma-

²¹ 7. siječnja 1878.

²² Zagrebačke su novine javile da ih je bilo svega 60, a ne 90, vjerujemo da je istina bila negdje na sredini.

²³ Spisi gradskoga poglavarstva, redovna uprava, 1878, 562, *Historijski arhiv*, Zagreb.

²⁴ Zapravo je prvi štrajk industrijskog radništva izbio u Zagrebu godine 1875. u omanjoj tvornici šibica. Izazvan je bio kao i onaj u kožari sniženjem ionako niskih nadnica. U štrajk su stupile žene radnice, pa mislimo da je to bio prvi štrajk žena radnica u Hrvatskoj. I taj je štrajk registrirala i suvremena zagrebačka štampa. Vidi (*Arbeitereinstellung in der Agramer Zündwaarenfabrik*), *Agramer Zeitung*, 1875, 106, 11. V.

tramo da ga je bilo potrebno pribilježiti, to više što je on ipak bio uvod u dalje i svestranije i bolje organizirane akcije.

Štrajk iz godine 1878. ubrzo je bio zaboravljen, poslodavci su i ovoga puta kao gotovo uvijek imali takozvanu »pravdu« na svojoj strani. Poslovanje se bez većih trzavica nastavilo, pa je ono godine 1879. zabilježilo i neke znatnije i zapažene uspjehe. Naime, tokom navedene godine otposlala je zagrebačka kožara jednoga svoga predstavnika u Peštu sa zadatkom da izvidi mogućnosti liferacija i za vojsku. Oponomoćenik poduzeća trebao je ovoga puta ishoditi službeno odobrenje, koje je bilo traženo i ranije, a koje su službene vlasti uvijek odbijale. Međutim ovoga puta tvornica je bila bolje sreće, pa je početkom 1880. nakon doduše dužih razgovora izborena tako dugo tražena povlastica pa je tvornica nakon toga i dobila »... jedan dio naručbina za obskrbu vojske i to 8 postotaka od ciele svote, što iznosi od prilike vriednost od 150.000 for(inti). Kožarnica osnovat će valjda uslied toga tvornicu za zgotovljavanje obuće.«²⁵ Kako je posao sve više napredovao, to je iste godine u travnju kožara kupila »... od sbara prebendara prvostolne crkve kuću br. 9 u Novoj Vesi za svotu od 14.000 te će na tom mjestu podići sgradu za tvornicu kožnatih potrebština za vojsku (t(o) j(est) za obuću, remenje i sedla ...«.²⁶

U to vrijeme ponovno je povećan broj uposlenog radništva, pa je u svemu radilo u tvornici oko tri stotine radnika. S obzirom na najavljenno proširenje poduzeće je pružilo »... opet stotinam radnikah i malih obrtnikah zaslužbe«.²⁷ Izgradnja nove zgrade dobro je napredovala, dok je njezino dovršenje bilo ponešto osujećeno velikim potresom, koji je u Zagrebu, kao što je poznato, 9. studenog godine 1880. oštetio, a i porušio velik broj zgrada, bilo one u izgradnji, bilo postojeće. Vlasnici tvornice koža, da ne stane posao, što bi za njih bio velik i nenadoknativ gubitak, ulažu sada sav svoj imetak u popravak oštećene postojeće tvorničke zgrade, koja je također postala žrtvom potresa. Istovremeno ubrzavaju i rad na daljoj izgradnji nove zgrade, ne žaleći ni pri tome nikakvih troškova, jer su znali da će im novo poduzeće veoma brzo nadoknaditi sve uložene novčane svote. Zahvaljujući navedenim velikim novčanim ulozima stara i nova tvornička zgrada sredinom 1881. u potpunosti su osposobljene za proširenu proizvodnju. Tvornica je tada nabavila uz »... dosadanji parostroj od dvanaest konjskih silah, još jedan sa četrnaest konjskih silah, dakle radi sada kožarnica sa 26 konjskih silah. Kako se vidi, napreduje ovaj obrtnički zavod vrlo ljepo, te je danas²⁸ već na glasu kao jedna od najvećih i najljepših kožarnica u našoj monarkiji.«²⁹ Tvornica je i s pomoću novog stroja, a i ostale modernizacije tako preuređena da je u slučaju eventualne hitne mobilizacije bila u mogućnosti za tili čas i peterostruko povećati proizvodnju.

Na kraju ustanovljujemo da je zagrebačka tvornica koža nakon prvih prebrođenih teškoća, koje su manje-više trajale od njezina osnivanja godine 1869.

²⁵ (Zagrebačka kožarnica) *Obzor*, 1880, 13, 17. I.

²⁶ (Zagrebačka kožarnica) *Obzor*, 1880, 97, 28. IV. Dan kasnije donosi istovjetan tekst i popularna zagrebačka »Agramerica« (Die hiesige Lederfabrik), *Agramer Zeitung*, 1880, 98, 29. IV.

²⁷ *Narodne Novine*, 1880, 96, 27. IV.

²⁸ 1881.

²⁹ *Narodne Novine* 1881, 216, 22. IX.

do godine 1880. ipak s uspjehom nastavila svoje daljnje dugogodišnje poslovanje³⁰ sve do njezine definitivne likvidacije, koja je trajala od 1938. pa zaključno sve do 1944. Rad i poslovanje zagrebačke tvornice koža zaslužuje u svakom slučaju posebnu monografsku obradu, jer je ona osim s privrednog gledišta poznata i kao jedno od žarišta radničkog pokreta u Zagrebu od 90-ih godina 19. stoljeća pa sve do kraja svog postojanja.

Zusammenfassung

EINIGE ANGABEN ÜBER DIE VERHÄLTNISSE IN DER ZAGREBER LEDERFABRIK IN DEN SIEBZIGER JAHREN DES 19. JHS

Im Herbst des Jahres 1869 warfen einige Mitglieder der in Zagreb ansässigen jüdischen Familie Stern die Frage der Gründung einer grösseren Lederfabrik in Zagreb auf. Nach längeren, vor der Zagreber Stadtverwaltung geführten Verhandlungen wurde die Fabrik gegründet und nahm im selben Jahr den Betrieb auf. Nur zwei Jahre später wurde sie in eine Aktiengesellschaft verwandelt. In der Fabrik arbeiteten sogleich 50 Arbeiter, doch diese Zahl wuchs dauernd an, so dass in den siebziger Jahren darin über 300 Arbeiter beschäftigt waren. Die Fabrik erzeugte Schuhsohlen- und anderes Leder, und sie führte ihre Erzeugnisse auch weit über die Grenzen Österreich-Ungarns aus. Die Verhältnisse in der Fabrik wurden auch von der damals neugegründeten ältesten Zagreber Arbeiterzeitung »Radnički prijatelj« (»Der Arbeiterfreund«) verfolgt, wobei man feststellen konnte, dass die Arbeiterschaft der Lederfabrik sowie auch jene in den übrigen Zagreber Unternehmungen unter äusserst schlechten hygienischen Bedingungen lebten. Im Jahre 1878 brach in der Fabrik wegen unberechtigter Herabsetzung der Gehälter ein grösserer Streik aus, einer der ältesten Ausstände der Industriearbeiter auf dem Territorium des gesamten damaligen bürgerlichen Kroatien. Er endete ergebnislos, was der unzulänglichen Organisation der Arbeiter zuzuschreiben ist. Im Herbst des Jahres 1880 entstanden infolge eines Erdbebens an der Fabrik und ihren Maschinen erhebliche Schäden, doch gelang es den Fabrikbesitzern den Verlust sehr schnell zu beheben und die Produktion mit unverminderter Intensität fortzusetzen. Die Fabrik bestand bis zum Jahre 1939; dann begann ihre Liquidation, die bis einschliesslich 1944 andauerte. Tätigkeit und Geschäftsführung der Zagreber Lederfabrik verdienen jedenfalls eine besondere monographische Bearbeitung, da sie nicht nur vom wirtschaftlichen Gesichtspunkt betrachtet, sondern auch als einer der Brennpunkte der Arbeiterbewegung in Zagreb von den neunziger Jahren des 19. Jhs bis zu ihrer Endphase bekannt ist.

³⁰ O radu i položaju radnika u zagrebačkoj tvornici koža od 1918. do 1931. vidi Mira Kolar-Dimitrijević, Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931. Zagreb 1973, 215—220.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

